

Fail-Yapı İlişkinine Yersizleştirme Üzerinden Bir Müdahale: Foucault'nun İktidar Analizi Örneği¹

Berkay Kabalay^{2, 3}

ÖZET

Bu çalışma fail ve yapı arasındaki ilişkinin ontolojik bir hiyerarşiye referans veren yer metaforuna bağlanarak açıklanmasını eleştirmektedir. Çünkü bu ontolojik düzlemde, yerde mevcudiyeti bulunan şey diğer nesneyi ikincil bir fenomen haline getirip mutlak bir biçimde kurar ve dönüştürür. Mücadeleler ve imkânlar göz ardı edildiği ölçüde, soyutlamanın siyasal sonuçları olur. Bu siyasal sonuçları bertaraf etmek için yapılan ontolojik düzlemin eleştirisi, yani yersizleştirme, eylem bileşkelerine yaslanır. Bu eleştiri basitçe yerde ikamet eden fail veya yapının yerine eylemin geçirilmesi değil, ontolojik düzlemin soykütüksel biçimde kurgulanmasıdır. Bu yersizleştirme, en iyi Michel Foucault'nun iktidar analizinde örneklenir. İktidarı bir ayrıcalık değil eylem olarak tanımlayan Foucault, soykütüksel ontolojik düzlemin ve bu düzlemde şeyleri kuran eylem bileşkelerinin açık bir tanımını sunar. Aynı ontolojik perspektiften, bu çalışma, fail-yapı ilişkisini eylem kavramı ve olumsallık üzerinden açıklamaktadır. Bu açıklama aracılığıyla fail-yapı etkileşimi siyasal imkânlara olanak sağlayan ve siyaseti belli mekânlara kısıtlamayan bir alternatif oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fail, Yapı, Eylem, İktidar, Michel Foucault.

JEL Sınıflandırması: B59.

An Intervention to Agent-Structure Relationship Through De-Grounding: The Example of Foucault's Analysis of Power

ABSTRACT

This study criticizes the explanation of the relationship between agent and structure by linking it to the metaphor of ground, which refers to an ontological hierarchy. For at this ontological plane, what has a presence on the ground makes the other thing an epiphenomenon, and constitutes and transforms it absolute. To the extent that struggles and possibilities are ignored, the abstraction has political consequences. The critique of the ontological plane, that is de-grounding, to eliminate these political consequences relies on an ensemble of action. This critique is not simply the replacement of the grounded agent or structure for the action, but the genealogical formation of the ontological plane. The de-grounding is best manifested in Michel Foucault's analysis of power. By defining power as an action and not as a privilege, Foucault offers a clear definition of the

¹ Bu çalışma ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde Dr. Ömür Birler danışmanlığında yazdığım yüksek lisans tezimin ilk bölümünün gözden geçirilmiş ve dönüştürülmüş halidir. Çalışmaya dair önerileri ve eleştirileri için Ömür Birler, Erdem Damar, Melisa Gündüz ve Emre Özcan'a teşekkür ederim.

² bkabalay@baskent.edu.tr

³ Araştırma Görevlisi, Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Orcid: 0000-0002-9878-1081.

(Makale Gönderim Tarihi: 13.04.2024 / Yayın Tarihi: 28.06.2024)

Doi Number: [10.18026/cbayarsos.1467977](https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1467977)

Makale Türü: Araştırma Makalesi

genealogical ontological plane and the ensemble of action that constitute things at this plane. From the same ontological perspective, this study explains the agent-structure relation through the concepts of action and contingency. Through this explanation, the agent-structure interaction constitutes an alternative that enables political possibilities and does not limit politics to certain spaces.

Keywords: *Agent, Structure, Action, Power, Michel Foucault.*

JEL Classification: *B59.*

1. GİRİŞ

Fail ya da özne arasındaki ilişki iki kavramın “ne”liği hakkındaki ontolojik ve/veya kavramların bilgisini edinme üzerine epistemolojik soruları cevaplaması nedeniyle temel bir sorunsaldır. Sorunsal, aynı zamanda, siyasal teorinin de konusudur. Çünkü fail ile yapının etkileşimi özgürlüğe ve tarihsel dönüşüme ilişkindir. Öyleyse bu ilişkinin ontolojik düzlemdeki soyutlaması siyasi sonuçlar içerir. Bu çalışmadaki soyutlanmış tartışma fail-merkezci ve yapı-merkezci yaklaşımların yeniden ürettikleri ontolojik hiyerarşiyi eleştirirken siyasetin öznesi ve alanının önceden belirlenmediğini ve tarih dışından gelen mutlak bir iradenin siyasal mücadelelere gölgesinin düşmediğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada ontolojik hiyerarşinin bulunduğu düzleme *yer* adı verilmektedir. *Yer* uzam, mekân ve kurumlara işaret etmez. Daha ziyade, kendisinde mevcudiyet bulan şeyin (fail ya da yapı) diğer nesnelere üzerinde mutlak belirleyici güce sahip olduğu bir pozisyonudur. Tarihsel dönüşümü sağlayan *eylemler* tek yönlü olarak bu yerden nesnelere doğru uzanan araçlardır. Ya *fail* özgür iradesiyle yapı üzerinde ya da *yapı* bütünselliğiyle fail üzerinde dikteyle etkide bulunur.

Bu ontolojik düzleme alternatif olarak fail-yapı ilişkisinin *yersizleştirilmesi* önerilmektedir. Ontolojik hiyerarşinin bir eleştirisi olan *yersizleştirme* fail ve yapıyı ayrıcalıklı, belli bir öze ilişkilendiren ve doğal kılınmış konumlarından indirmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle şeylerin önceden belirlenmediğini ve tarihsel süreç içerisinde eylem bileşkelerinin etkileşimi sonucunda oluşturulduklarını gösterir. Ancak bu fail ya da yapı yerine eylemin *yerde* mevcudiyetine işaret etmek değildir. Söz konusu olan ontolojik düzlemin *yerden* arındırılması ve soykütüksel bir düzlem olarak kurulmasıdır. Eylem eyleyen ile eylenen arasındaki bir araç değildir. Eylemler ontolojik düzlemdeki bir soyutlamadır ve bileşke halinde bulunup birbirleriyle etkileşirler. *Yerde* mevcudiyetleri bulunmadan tarihin için olumsal sonuçlara sahip kuvvet/iktidar ilişkileri olarak hareket ederler. Ontolojik düzleme dair olan bu soyutlama önceden belirlenmiş bir öze bağlanmadan yani siyasetin imkânlarını kısıtlamadan siyasal ilişkileri tanımlar.

Sosyal ve siyasal teoride oldukça yaygın olan *yer* metaforunun iki problem çerçevesinde eleştirisi yapılacaktır. İlk problem, *yer*e bağlı düzlemin en önemli ögesi olan ontolojik hiyerarşiden kaynaklanır. İkincisi ise fail-yapı etkileşiminin bir erek çerçevesinde ele alınmasıdır. Burada erek insanın doğal özünden kaynaklı mutlak özgür iradesi ya da

yapının kendi kendine tarihsel hareketi biçimini alabilir. Sonuç olarak her iki biçim de *dönüşüm* problemidir.

Ontolojik düzlemin eyleme referansla değiştirilmesi ve her iki problemin de çözümü, metnin sınırları çerçevesinde, Michel Foucault'nun iktidar kavramı örneği aracılığıyla gerçekleşecektir. Siyaset biliminde oldukça yaygın olan iktidar tanımı ayrıcalığın sahipliğidir. Foucault'nun bu tanıma yönelik getirdiği eleştiri çerçevesinde iktidarı topluma ağ biçiminde yayılmış eylemler bileşkesi olarak tanımlaması bir *yersizleştirme* müdahalesidir. Foucaultcu iktidarın bulunduğu ontolojik düzlem soykütüksel bir soyutlamaya sahiptir. Bu nedenle, Foucault'nun eylem olarak iktidar anlayışı fail- ve yapı-merkezci ontolojik düzlemin eleştirisini anlamak için önem arz eder. O halde fail ve yapı ilişkisini tartışan bu çalışmanın amacının iki yönü olduğu söylenebilir. Bir taraftan her iki kavramın *yersizleştirilmesini* eylem olarak iktidarla yani siyasal ilişkilerle açıklamaktadır. Diğer taraftan ise Foucault'nun iktidar analizini fail-yapı ilişkisinin ontolojik düzlemine dair bir açıklama olarak yeniden okumaktadır.

Metnin ilk bölümünde, insanın doğal niteliği yani failin sahip olduğu imtiyaz tartışılacaktır. Bu tartışmada sahip olunan özün faile nasıl bir tarih üstü kudret verdiği ve değişimin de ancak bu kudretin ereksel açılmasıyla gerçekleştirildiği gösterilecektir. İkinci bölümde ise yapısalılık üzerinden yapının bir öze sahip olması durumu ele alınacaktır. Fail ile yapı arasındaki hiyerarşi sorununun faili bir işleve dönüştürmesi ve failin değişim imkânın maruz bırakışı açıklanacaktır. Üçüncü bölümde, fail ile yapının arasındaki ilişkinin yer üzerinden ele alınması durumuna bir alternatif olarak eylem-merkezlilik sunulacaktır. Eylem-merkezci yaklaşım örneği olarak Foucault'nun iktidar kavramsallaştırması ele alındığından dolayı, Foucault'nun deliliğin klasik çağda dönüşümü tartışması üzerinden eylem-merkezliliğin ne anlama geldiği açıklanacaktır. Son bölümde de doğrudan Foucault'nun iktidar kavramına odaklanılacak ve bu kavramın hiyerarşi ile dönüşüm problemlerine oluşturduğu alternatif tartışılacaktır. Bu alternatif Foucault'nun bir eylem olarak iktidarı ağ şeklinde topluma yayılmış bir biçimde tanımlaması ve direnişin de eylem olması sebebiyle iktidarın olduğu her noktada hazır bulunmasıdır.

2. İLİŞKİNİN FAİL-MERKEZCİ TANIMI

Yapı-fail ilişkisini yer üzerinden kurgulamak, taraflardan birine ontolojik ayrıcalık atfeden bir soyutlamadır. Yerde mevcut olan şeyin ontolojik hiyerarşiye sahip olması, ilişkinin ve şeylerin dönüşümünü tek taraflı irade ve bu iradenin ereğine bağlar. Bu ontolojik düzlemde ayrıcalığın faile verilmesi, failin özcü üstünlüğünden kaynaklanan tarih dışı bir iradeye sahip olduğuna yani fail-merkezçiliğe işaret eder.

Fail-merkezçilik bireyi doğal kabul eder. Birey toplumsallığın ve gündelik siyasi ilişkilerin dışında vardır. Fail yapıdan bağımsız ve özgürdür. Bireyin doğallığının toplumun varlığından ve tarihin akışından önce gelmesi, yani transandantal bir niteliği olması, ontolojik bir üstünlüğü imler (Game, 1998, s. 57-58). Bu nedenle fail, yapıyla olan ilişkisinde, hiyerarşik bir önceliğe sahiptir ve ilişkiyi yapıdan bağımsız bir şekilde yapılandırır.

Foucault'nun da bir dereceye kadar dahil olduğu 20. yüzyılın ilk yarısındaki Fransız düşünce dünyasında bir nevi egemenlik kurmuş olan hümanizm ve onun temelinde yatan fenomenoloji bu ontolojik hiyerarşinin üzerinde yükselir. İnsanın tarih dışı özüne yaslanan hümanizmin ve fenomenolojinin, Todd May'e (1994, s. 76 vd.) göre bu özden kaynaklanan üç ilkesi vardır: Öznenin şeffaf bir bilince sahip olması, deneyimlerin özne tarafından oluşturulması ve öznenin kendi dönüşümünü iradi olarak gerçekleştirebilmesi. Bu ilkeler fail-merkezciliğin neden olduğu hiyerarşi ve dönüşüm sorunlarını anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Birey doğallığı sebebiyle bir öze sahipse ve sahipliği onu var ediyorsa, bilinci kendisine şeffaf olacaktır. Çünkü birey bu sayede tamamlanmış bir bütün haline gelmiştir. Kendi üzerine sorunsuzca katlanabilmektedir, yani kendiyi özdeşleştirebilmektedir. Bireyin içinde kendine yabancı hiçbir şey yoktur. Kendi üzerindeki hakimiyeti mutlaklıktır. Ancak bireyin özü ve bilinci yapıya yani topluma dışsaldır. Yapı bireyin bilincine bu nedenle etkide bulunamaz. Doğal bireyin bilinci dışarıdan gelecek tesirlere kapalıdır. Sonuçta birey deneyimlerini de kendisi oluşturur. Çünkü deneyim nesnelere özneye etki edemezler. Deneyimin öznesi mutlak olarak üstündür. Onun yapıyla yani nesne ile olan ilişkisi tek taraflıdır. Bu ilişkiyi kuran ve ilişkinin asimetrik pozisyonunda yer alan yapıyı belirleyip ona anlam katan öznenin kendisidir. Böyle bir kurguda toplum ve tarih yoktur. Var olan tek şey bireylerdir.

Thomas Hobbes [*Leviathan*, 1651] (1998, s. 86 vd.) ve John Locke [*Yönetim Üzerine İki İnceleme*, 1690] (2003, s. 318 vd.) tarafından ileri sürülen toplumsal sözleşme teorileri bu kurgunun örnekleridir. Toplumsal sözleşme teorileri doğal ve soyut olduğu ölçüde, nereden geldiği tarihsel açıdan belirsiz bireylere yaslanmak durumundadır. Doğal bireylerin eylemleriyle toplum kurulur ve ona anlamını bireyler verir (Udehn, 2002, s. 481). Benzer bir açıklama kendisini piyasanın kendiliğinden düzeninin kurulmasında da gösterir. Adam Smith'in [*Ulusların Zenginliği*, 1776] (1976, s. 477-478) piyasanın ondan önce gelen insanların rasyonel ve çıkarıcı davranışları aracılığıyla kuruluşuna dair açıklaması failin ontolojik ayrıcalığının altını çizer.

Bu örneklerin dışında, ontolojik hiyerarşi problemi liberalizm ve onunla bağlantılı olan ve bütün neoklasik iktisadın (örneğin Carl Menger, Friedrich von Hayek, Joseph Schumpeter ve Karl Popper) temelini oluşturan metodolojik bireycilikte de gözükmektedir (Udehn, 2002). Foucault'ya (2008b, s. 61-62) göre bireyin doğallığı fikrine dayanan liberalizm bütün toplumu bu doğallık çerçevesinde kurar. Liberalizmin doğal bireyi, başka bir şeye "indirgenemez ve devredilemez" öze sahiptir (Foucault, 2008b, s. 271-272). Ayrıcalığı dolayısıyla var olan sadece bireydir. Toplum ya da yapı ise, asimetrik konumu sebebiyle, kendiliğinden var olmaz. Yapı var olan failerin basit toplamından ibarettir ve bu toplamın ötesinde ona anlam verecek bir fazlalığa sahip değildir. Liberal bireyi temel alan metodolojik bireycilik bu hiyerarşi sorunun açık örneğidir. Metodolojik bireyciliğe göre sosyal şeylerin tamamı bireye odaklanarak açıklanabilir (Levine vd., 1987, s. 71). Eğer var olan tek şey bireyse ve nesnenin anlamı ile öznenin deneyimi tamamen bu birey tarafından kuruluyorsa, toplumun bilgisi sadece birey üzerine olan bilgidir. Bu birey rasyonel bireydir

ve ona doğal niteliğini veren bu rasyonelliğe erişimidir (Game, 1998, s. 58; Hay, 2002, s. 103). Bireyin rasyonelliği yapı ve fail arasındaki ilişkiyi hem açıklar hem de failin hiyerarşik üstünlüğünü tanımlar.

Ontolojik hiyerarşi sorunu dönüşüm sorunundan bağımsız değildir. Ayrıcalıklı mevcudiyet nedeniyle dönüşüm ereksel olarak kurgulanır. Failin nesneden bağımsız olarak deneyimini, fail-yapı ilişkisini ve yapıyı kurması, aynı zamanda, yapıyı değiştirebilme kudretine sahip olduğunu gösterir. Fail var olan ve bilgisi edinebilen tek şey olduğu dönüşümü de açıklar. May'ın hümanizme dair ilkelerinin üçüncüsü, yani kendi dönüşümünü iradi bir şekilde gerçekleştirebilmesi, bu durumla ilgilidir. Toplum ve tarih bireyin mülkünde olan özünün gerekleri çerçevesinde dönüşür (Udehn, 2002, s. 489). Nasıl bu özden kaynaklı olarak yapı birey üzerinde etkide bulunamıyorsa ve özne kendi kaderini tayin etme konusunda mutlak özgürse, yapının kaderini de “özgür” irade belirler. Özgür iradeden kaynaklı değişim ereksel bir değişimdir. Değişimin hedefi insanın doğal özünün nasıl tanımlandığı çerçevesinde belirlenir. Yapıyı etkileme ayrıcalığının faile tanınması ve failin de ancak öze sahipliği çerçevesinde var olabilmesi bu erekselliğin temelinde yer alır. Çünkü öz, yapının kurulumu ve dönüşümü konusunda açıklayıcı olan ilkedir.

Sonuç olarak, fail-yapı ilişkisinin fail-merkezci tanımı failin toplum dışından kaynaklanan transandantal öze sahip olmasıdır. Bu çerçevede verilen örnekler göstermektedir ki failin ayrıcalığı onun yapı karşısındaki ontolojik üstünlüğüdür. Bu üstünlüğü aracılığıyla yapıyı kurar ve dönüşüme uğratar. Böylelikle dönüşüm problemi özgür bir iradeye bağlanır. Fail ile yapı ilişkisinin yer metaforuna bağlandığı bu durumda, hiyerarşik fark nedeniyle, tek taraflı ve yukarıdan aşağı doğru bir etkileşim anlayışı vardır. Bu da dönüşümün, bir ayrıcalığı mülk edinmeyi gerektirdiğini belirtir.

3. YAPI-MERKEZCİLİĞİN HİYERARŞİ VE DÖNÜŞÜM PROBLEMLERİ

Yer metaforu aracılığıyla taraflardan birine asimetrik bir öz bahşeden yaklaşımlar fail-merkezcilikle sınırlı değildir. Benzer ontolojik kurgu yapı-merkezcilik tarafından da problemleriyle birlikte yeniden üretilir. Çünkü fail- ve yapı-merkezcilik arasındaki fark ontolojik düzleme değil, tarafların kim olduğu üzerinedir. Yapının imtiyaza sahip olup sistemin tekil öğelerini belirlemesi de aynı ontolojik düzlemde yer alır. Tekil öğeler olan bireyler, ontolojik hiyerarşi nedeniyle, kendilerinde anlamlı bir gerçekliğe sahip olmazlar. Failin anlamı yapının içindeki konumda var olur ve dönüşümü de yapının dönüşümüne bağlıdır. Fail tam anlamıyla pasifleştirilmiştir. Bu durum Marx'ın (2010, s. 263) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'nın 1859 tarihli önsözünde ifade bulur: “Varoluşlarının toplumsal üretiminde, insanlar kaçınılmaz olarak kendi iradelerinden bağımsız belirli ilişkilere, yani maddi üretim güçlerinin gelişimindeki belirli bir aşamaya uygun üretim ilişkilerine girerler. Bu üretim ilişkilerinin toplamı, toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuki ve siyasi üstyapının yükseldiği ve toplumsal bilincin belirli biçimlerine karşılık gelen gerçek temeli oluşturur”.

Yapısalcı yaklaşım (Piaget, 1970) yapı-merkezçiliğin hapishanesine örnek teşkil eder. Yaklaşımın başat isimlerinden Emile Durkheim (2005b, s. 46), bireylerin dışında yer alan

ve uyum sağlamak zorunda kaldıkları kolektif eylem ve düşüncelere işaret ederek yapıların aşılmaz sınırlarını gösterir. Toplumsal sınırlar failin içine doğduğu ve bu nedenle de yapının ontolojik önceliğe sahip olduğu bir kurgudan doğar. Bu kurguda söz konusu hiyerarşik pozisyon nedeniyle sadece yapı anlamlı bir varlığa sahiptir. Yine Durkheim'ın (2005a, s. 24; 2005b, s. 44) *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* [1895] ve *Toplumsal İşbölümü* [1893] metinlerinde ifade ettiği üzere sosyal şeyler bireyler tarafından oluşturulsa da kolektif bütün, yani yapı, bireylerin (öğelerinin) basit toplamının ötesinde bir maddiliğe sahiptir. Bu fazlalık onun hiyerarşik pozisyonundan kaynaklanır.

Yapının fail karşısındaki hiyerarşik pozisyonu özcülüktür. Bu öz yapıyı tarih ve toplumun kendisi olarak tanımlamayı sağlar. Yapının failden önce gelmesi bu tanımın doğal sonucudur. Elbette ontolojik hiyerarşi sadece kuruluş sürecindeki zamansal farktan ibaret değildir. Bu durum, aynı zamanda, yapının kendisiyle özdeşleştiği yani homojen bir bütün oluşturduğunu da ifade eder (Deleuze, 2019, s. 78; 2023, s. 49). Sadece yapı gerçek olduğu sürece bütün şeylere anlamlarını o bahşeder ve her tekil ögesi yapıya indirgenebilir. Yapının dışında failin anlamı ya da gerçeklikleri yoktur (Piaget, 1970, s. 5). Anlamlarını ve gerçekliklerini yapıda buldukları için de bütüncül ve homojen bir biçim alırlar.

O halde yapının dışında hiçbir şey yoktur (Piaget, 1970, s. 14). Failler yapının içinde pasif eklentiler olduğu için ve sistemde yabancı ve heterojen bir tekillik yer almadığı için sistem kapalı bir bütündür. Bu nedenle de dönüşüm ancak yapının içinden kaynaklanabilir. Dönüşüm yapının kendi kendine dönüşmesi olduğu için, sistem içindeki görev ve işlevleriyle tanımlanan faillerin dönüşümü de bu görev ile işlevlerin değişmesine bağlıdır.

Yapı tarihle özdeşleştiği için tarih yapının kendi kendine dönüşümüdür. Dönüşüm faillerin etki edemediği ve gündelik yaşamlarında fark edemedikleri bir süreç içinde gerçekleşir. Bu nedenle failler tarihsel dönüşüm olmadığı ve kapalı yapısal sistemin sabit olduğu yanılgısına kapılabilirler. Ancak dönüşüm yapının kendi ritminde yani uzun sürede gerçekleşir. Fernand Braudel'in (1970) farklı zamansallıklar (kısa, döngüsel ve uzun zaman) arasında yaptığı ayrımın gösterdiği gibi yapılar dönüşür ancak bu dönüşümün zamansallığı gündelik yaşamla senkronik değildir. Yapı uzun zamanda yani faillerin zamanından bağımsız bir şekilde değişir (Braudel, 1970, s. 151). Bu değişimin zamansal farklılığı nedeniyle, yapı faillerin müdahalesine kapalıdır. Tam tersine, yapının dönüşümü sistemi ve sistemin tekil öğelerini etkiler. Yapısalcılığın ontolojik bir öncelik verdiği ve bütüncül bakış açısıyla tek gerçek saydığı yapılar tek taraflı bir dikte aracılığıyla, bir piramit modeli gibi, failler üzerinde etkide bulunur (Deleuze, 2006, s. 35). İşlevselcilik aracılığıyla ifade edilen nokta, yapının işlevlerini değiştirmek suretiyle faillerin gerçekliklerine müdahale etmesidir. İşlevleri değişen failler, yapının hareketlerine mekanik olarak ayak uydururlar. Fail ne aktif bir role ne de kopuş yaratacak politik imkâna sahiptir. Tarih fail için bir zorunluluktur ve failler tarihin patikasının dışına çıkamazlar. Yapının dönüşümü kendi içsel hattını izlemesinden ibarettir. Bu durum yapı-merkezciliği ereksel bir dönüşüme hapseder.

O halde hiyerarşi ve dönüşüm sorunları fail-merkezcilik gibi yapı-merkezcilikte de bulunur. Çünkü her iki yaklaşım da *yer* metaforuna yaslanmakta ve *yere* bağlı ontolojik düzlemi yeniden üretmektedir. İki yaklaşımın ötesine geçmek, ontolojik düzlemi tamamen baştan kurmayı yani onu *yersizleştirmeyi* gerektirmektedir. *Yersizleştirilmiş* ontolojik düzlem şeylerin ontolojik düzlemine ve herhangi bir odak noktasına değil, eylem bileşkelerinin etkileşimine dayanır. Bu kurguda eylem şeyler arasındaki bir araç değildir. Merkezi ve önceliği olan hareketin kendisidir. Eylemi uygulayan şey değil, kuvvet/iktidar ilişkileri araştırmanın temelini oluşturur. Bu sayede ontolojik düzlem soykütüksel hale gelir. Gelecek bölümde bu soykütüksel alanı yaratan eylem-merkezcilik tartışılacaktır.

4. EYLEM-MERKEZCİLİK: ÖZNE VE NESNEDEN ÖNCE GELEN SÜREÇ

Fail-yapı ilişkisini yer metaforuyla tanımlamanın neden olduğu hiyerarşi ve dönüşüm problemleri nasıl çözülebilir? Siyasi imkânlarla fırsat tanıyacak soyut ontolojik düzlem nasıl kurgulanabilir? Başka bir deyişle, fail-yapı ilişkisi nasıl *yersizleştirilebilir*? Yazının amacında belirtildiği üzere, bu sorulara Foucault'nun iktidar kavramsallaştırması bir cevap verebilmektedir. Bunun sebebi iktidarın bir eylem olmasıdır (Foucault, 1980a, s. 213). Foucault iktidarı analiz ederken “kim” (fail) ve “ne” (yapı)” sorularını sormaz. İktidara “nasıl” sorusunu sorar. Başka bir deyişle, Foucault için eylem şeyler arasında bir aracı değildir ve araştırmanın merkezi eylemlerin akışı ve süreçtir. Bu sebeple Foucault'nun iktidarı alternatif bir ontolojik düzlem belirtir ve eylem-merkezci yaklaşımın en önemli örneklerinden birini sunar.

Foucault aslında eylem-merkezciliğin tek başına *yer* sorununu çözmeye yeterli olmadığını gösterir. Çünkü kilit nokta fail ve yapı yerine eylemi geçirmek değil, eylemi eyleyenden ve *yerde* mevcudiyetten farklı biçimde kurgulamaktır. Yani soyut düzeyde ontolojik düzlemi değiştirmektir. Farklı örneklerle bu durum daha anlaşılır kılınabilir. Bazı “eylem”-merkezci yaklaşımlarda, eylem odak noktasına alınır. Ancak onlarda eylem hala iki şey arasındaki araç olarak işlemeye devam etmektedir. Yani etkileşim hala aynı ontolojik düzlemde, çeşitli hiyerarşik iddialarla ve onlara eşlik eden dönüşüm problemiyle gerçekleşir. Eylem bir eyleyene bağlı kalmakta ve eylem bileşkesi olarak kavranmamaktadır. Bu noktada hiyerarşi sorununu yaratan eylemin bir eyleyenden nesneye doğru yol alan aracı şeklinde kavranmasıdır.

Söz konusu “eylem”-merkezci kuramcılardan Pierre Bourdieu (2013, s. 72-73) Kabyle evini analiz ederken “dışsallığın içerilmesi ve içselliğin dışsallaştırılması” şeklinde iki uğrak üzerinden yapı-fail ilişkisini açıklar ve dönüşüm problemini cevaplandırır. Anthony Giddens (1986, s. 25) ise yapıyı öznenin hem sonucu hem de aracı olarak el aldığı yapılandırma teorisinde eylem-merkezci bir kavrayış sunar. Fail ile yapı arasındaki değişim problemini eylem aracılığıyla çözüme örneği olarak gösterebileceğimiz bir başka yaklaşım ise Peter Berger ve Thomas Luckmann'ın (1991, s. 149) dışsallaştırma, nesneleştirme ve içselleştirmeden oluşan üçlemesidir. Üç örnek de eylemi merkezine alsa da ontolojik düzlemde bir değişiklik yapmazlar. Çünkü eylem iki şey arasında farklı zamansal uğraklarda yön değiştiren ama genel olarak düşüldüğünde bir taraftan diğerine doğru

uzanan aracı olarak tanımlanır. *Yer* metaforuna bağlı ontolojik düzlemde fail-yapı ilişkisi diyalektik bir hatta bağlanır, yani zamansal uğraklara bölünür. Bu hatta farklı zamansal uğraklarda ya yapı fail üzerinde belirleyicidir ya da fail yapı üzerinde gücünü uygular. Süreç kademeleştirilerek özcülükten kaçınılır ve transandantal köken tarihselleştirme ile bertaraf edilir. Özcülükten azade olsalar da hiyerarşi problemi sadece ertelenmiş olur. Eylem bir araç ve tek yönlü olduğu için farklı zamansal uğraklarda hiyerarşik dikte geri döner. Şeyler bir yerde mevcudiyete sahip olup eylemi *yerden* nesneye uygulamayı sürdürürler. Üç yaklaşım da bu mevcudiyetin tarihsel süreç içerisinde yer değiştirdiğini ama *yere* bağlı ontolojik düzlemin baki olduğunu örneklendirir.

Foucault'nun eylem olarak iktidar kavramı diyalektik hattın bir eleştirisidir. Soykütüksel düzlem bu hattın da alternatifini oluşturur. Foucault için eylem şeyler arasındaki araç değildir. Eylem *yerden* önce gelir ve ilişki *eylemin eylem üzerindeki etkileridir*. Yani eylem eyleme doğru yönelir (Foucault, 2001b, s. 341). Bu nedenle eylemin uygulayıcısı yoktur. Özneleşme süreçlerinde ifade ettiği üzere, özne bir yer değil süreçtir. Bu süreç ancak iktidar ilişkilerinin etkileşimleriyle var olur. Bir yerden diğerine doğru tek taraflı bir yönelimden ziyade, topluma yayılmış ve birbirleriyle ilişkilenen eylem kümeleri vardır. Foucault hiyerarşik piramit modelini bu şekilde yatay ağ modeline çevirir. Gilles Deleuze'un (2006, s. 35 vd.) ifadesiyle toplumsal düzlem yapının etrafında değil, diyagramla tanımlanır. Diyagram yapının aksine tek taraflı ve şeylerin işlevleri çerçevesinde yerleştirildikleri bir düzlem değildir. Diyagram bu tek tarafın ima ettiği odak noktası üzerinde yükselmez. Temele dayanmadan, toplumsal düzlem üzerinde asılı bir şekilde durur. Temeli olmadığı ölçüde eylemleri yer çekimi aracılığıyla kendisine çekebilecek bir *yere* sahip değildir. Eylem bileşkelerinin yatay hareketleri sonucunda şeyler kurulur ve önemli olan nokta çekime sahip *yerin* keşfi değil, eylemlerin ilişkileridir.

Foucault'da eylemin önceliği ve onun diğer eylemlere yönelmesi meselesini, delilik rejimi üzerine olan tartışmayla örneklendirebiliriz. Foucault, *Deliliğin Tarihi*'nde [1961] deliliğe dair tarihsel formasyonun erken modern dönem ya da klasik çağda nasıl dönüştüğünü tartışmaktadır. Delilerin akılı başında olan insanla karşıtlığı üzerinden kurulup kapatılmalarıyla tanımlanan klasik çağ deliliği, tarihsel bir dönüşüm sonucu oluşmuştur. Ancak bu dönüşüm ne kapatma kurumları ne de deli ve akıllı olan özneler tarafından gerçekleştirilmiştir. Başka bir deyişle failer ve çeşitli kurumlarda cisimleşen yapısal örüntüler önce gelmezler. Deliliğe dair eylemler bütünün varlığından önce fail ve/veya yapı yoktur. Deli ile akıllıyı birbirinden ayıran jest, yani deliliğe dair eylemler yapı, kurum, gelenek, bilimsel söylem ve öznelerden önce gelir (Foucault, 2008a, s. xxviii). Bu faili olmayan ve iktidar ilişkileri tarafından yaratılmış bir jesttir.

Deliliğe dair eylem bileşkeleri bir eyleyenden kaynaklanmaz. Öznelerin doğuşu deliliğe ilişkin eylemlerin sonucunda oluşur. Eylemler iktidar ilişkilerinden başka bir şey değildir ve delilik rejimini, hakikatini, söylemlerini ve deneyimlerini kurarlar. Foucault deliliğe dair klasik çağdaki eylemler bileşkesini anlayabilmek için özellikle Descartes'ın *Meditasyonlar*'ına [1641] başvurur. Ancak bu başvuru, bir eyleyen olarak Descartes'ın kopuş yaratmasından dolayı değildir. Tam tersine, söz konusu iktidar ilişkilerine gömülü

olan ve tam da bu nedenle modern rasyonel özneyi tanımlayan Kartezyen metinlerde bulunan iktidar ilişkilerinin soykütüğünü çıkarmaya yönelik çabasının bir ürünüdür.

Descartes (1998, s. 60) meditasyonlarında rasyonel özne üzerindeki şüpheyi giderme amacı gütmektedir. Foucault'nun deliliğe dair çalışmasına göre, akıllı ile deli ayrımının kilit noktası Descartes'ın bu şüpheyi giderme çabası sırasında deli ve rüya gören kimseyi şüphe duyabilen akıllıdan ayırmasıdır. Bu ayrım deliliğe rejiminin dönüştüğünün kanıtıdır (Foucault, 2008a, s. 45). Hem delilik hem de rüya hali, teknik olarak, rasyonel öznenin meditasyon sürecindeki kusurlardır. Çünkü rasyonel öznenin temelinde yatan şüphe duyabilme yeteneği bu iki halde de eksiktir (Foucault, 2008a, s. 138-139). Delide ve rüya gören kişide şüphenin bulunmaması bu iki durumu rasyonel faillikten ve düşünme kapasitesinden dışlar (Descartes, 1998, s. 59-64). Ancak Foucault'nun altını çizmek istediği durum, söz konusu faillerin iktidar ilişkisi ile oluşturulmalarıdır.

Deliliğe dair faillerin ve yapının (kurumlarıyla birlikte delilik rejimi) eylemler bileşkesinden önce geldiğini iddia etmek tarih dışı olacaktır. Foucault'nun analizi gösterir ki patolojik deli ile rasyonel akıllı arasındaki ayrımın ortaya çıkışı, geç orta çağın ezoterik delisi ve Rönesans'ın aptallar gemisinden farklı hakikat rejimi, algılama biçimi ve pratiklerin yayılması ile gerçekleşmiştir (Foucault, 2008a, s. 6, 66). Bu yayılım ile birlikte delilik yeni bir forma bürünmüş ve failer ile yapılar ortaya çıkmıştır. Kartezyen metodun ayrıcalıklı bir faile referansla kurduğu bu ilişki hem söz konusu tarihsel önceliği alt üst eder hem de yukarıda ifade ettiğimiz hiyerarşi ve dönüşüm sorunlarını beraberinde getirir. Çünkü meditasyon iddia etmektedir ki önce rasyonel insan gelir ve onun özgür iradesi ve eylemleri yapısal değişikliklere yol açar (Foucault, 2008a). Tarihi öznenin iradesi ilerletir. Burada eylem bir eyleyene bağlı şekilde tanımlandığı ölçüde fail-merkezci bir düzlemde basit bir araçtır.

Foucault'nun delilik üzerine olan analizi eylemin fail ve yapıya olan önceliğini göstermesi ile birlikte yukarıda bahsettiğimiz iki probleme de cevap verir. Çünkü bu delilik analizi, deliliğe dair mümkün eylemlerin belirlenmesi sebebiyle bir iktidar sorununa ve deliliği problematize edip onu düzenlemesi nedeniyle de siyasal soruna işaret eder. İktidarla ilişkili bu siyasal boyut eylemin soyut bir kavram olmadığını ve maddi gerçeklik ile pratiklerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Siyasal boyutu anlamak için Descartes'ın meditasyonuna geri dönersek, deli ile rüya görmekte olan kişi arasındaki farka işaret etmemiz gerekir. Her ne kadar iki figür meditasyon sürecindeki kusurlarıyla tanımlansa da iktidarın yani eylemlerin nesnesi rüyadaki kişi değil delidir. Çünkü rüyadaki kişi uyanma imkânına sahiptir. Uyandığı andan itibaren irrasyonelitesinin farkına varır ve bu kusurunu giderir. Öte yandan delinin irrasyonel hatadan kaçma imkânı yoktur. İrrasyoneliteye tamamen bağlanmış ve rasyonel kapasite yani faillikten dışlanmış durumdadır. Üstelik bu durumunun hiçbir zaman farkına varamaz, çünkü bundan şüphe duyamaz. Delinin bu pozisyonunun politik anlamı nedir? Politik anlamı özellikle önemsememin bir sebebi, deliliğe dair olan bu eylemin Descartes'ın basit bir meditasyonundan ve soyutlamasından çıkmadığını göstermektir. Descartes'ın meditasyonu önemlidir çünkü dönemin önemli bir figürü olarak yazılarında topluma yayılmış olan bu eylemler bileşkelerinin izleri

görülebilir. Yani bir fail olan Descartes, toplumu sarmış olan bu eylemler bütünü içerisinde özneleşir ve bu eylemlerin kuruculuğu sonucunda meditasyonlarında deli ile rasyonel birey arasında böylesi bir ayırım yapabilmektedir. Descartes eylemlerin bir sonucudur, başlangıç noktası değil. Bu noktada politik olan, klasik çağda, Foucault'nun büyük kapatılma olarak tanımladığı dönüşüm çerçevesinde deliliğe dair eylemlerin dönüşümüdür. Çünkü rasyonel akıllı ile irrasyonel deli arasındaki ayırım, onların toplumsal ilişkilerin değişmesinin sonucudur ve bu aynı zamanda büyük kapatılmanın ima ettiği üzere politik bir değişimdir. Deli toplum için bir marjinal, parya ve toplum dışına atılmış konumdaki faildir (Foucault, 2008a, s. 79). Foucault (1998a, s. 336) bu açık dışlanma halinin delinin emek süreçleri, toplumun yeniden üretimi, dil ve sosyal oyunlardan dışlanmasında kendisini gösterdiğini söyler. Buna göre büyük kapatılma ile ilgili olan aylak ve başıboş kitlenin yani toplumsal üretimin arttırılmasına katkıda bulunmayan grupların kapatılması sürecine deliler de eklenir. Bu, toplumsal formasyonun üretim merkezli bir anlayışa doğru kapitalist dönüşümünün doğal sonucudur. Başka bir deyişle, eylemlerdeki söz konusu dönüşümün yani toplumun içinde gerçekleşen iktidar ilişkilerinin ve politik etkileşimlerin sonucu olarak fail ve yapı ortaya çıkmaktadır. Eylemin önceliği aynı zamanda problemin politik boyutunu ifade etmektedir. Bu sebeple Foucault'nun iktidar analizinin iki soruna, yani hiyerarşiye ve dönüşüme, verdiği cevaplar politiktir.

Öyleyse Foucault'nun deliliğe dair tartışması eyleyen faillerin ve çerçeveyi oluşturan yapıların iktidar ilişkisi tarafından *nasıl* kurulduğunu göstermektedir. İktidar ilişkileri, klasik çağda toplumun yaşadığı ve üretim meselesiyle ilişkili olan sosyal ve politik dönüşümü yaratır. Bu dönüşümün içinde delilik rejimi, kurumları ve rasyonel insan ile deli gibi failleriyle beraber dönüşür. Kilit olan nokta, söz konusu iktidar ilişkilerinin önceliğini vurgulamaktır. Eylemin Foucault'da kazandığı anlama ve eylem-merkezciliğe yönelik olan bu örneğin ardından, gelecek bölümde iktidar kavramı tartışılacaktır. Çünkü delilik örneğinin de gösterdiği üzere, Foucault'da eylem-merkezcilik iktidar-merkezcilikten başka bir şey değildir.

5. FOUCAULT'NUN İKTİDAR KAVRAMSALLAŞTIRMASI

Foucault'nun delilik üzerine olan analizi, *yer* metaforu ile eylem-merkezli yaklaşımın arasındaki farkı gösterir. Bu farkın gösterilmesinin ötesinde, eylem-merkezlilik, Foucault'nun eylem olarak iktidar tanımından yola çıkarak hiyerarşi ve dönüşüm problemlerine de politik bir cevap verir. Politik cevabın niteliğini anlamak için Foucault'nun iktidara ilişkin analizini biraz daha açabiliriz. Ancak fail ile yapı arasındaki ilişkiyi Foucault'nun iktidar kavramı aracılığıyla tartışırken unutulmaması gereken nokta, metnin sınırları çerçevesinde Foucault'da genel bir iktidar tartışması ve hatta bu kavramla oldukça bağlantılı olan özne ile hakikat tartışmalarını yürütmenin imkânsız olduğudur. Bu çerçevede, iktidar kavramı hiyerarşi ve dönüşüm ile ilişkili iki sorun çerçevesinde ele alınacaktır.

Foucault'nun iktidar kavramı şeklinde bir ifadenin defalarca kullanımı göstermektedir ki bu metinde genel olarak bir iktidar kavramı ele alınmamaktadır. İktidar, spesifik olarak,

Foucault'nun kavramsallaştırması çerçevesinde ele alınmıştır. Foucault'nun analizleri genelde üç farklı döneme ayrılır. Bilgi rejimleri ile ilgili olan 1960'lar, iktidarın merkeze alındığı 1970'ler ve kendilik etiğinin ön plana çıktığı 1980'ler temel bölümlenmedir (Best ve Kellner, 1991, s. 59). Bizzat Foucault (1997a, s. 262; 1997b, s. 116) tarafından bütün düşünsel uğraşının aynı problemlerin, ki bu iktidar ve özneleşmeye ilişkindir, etrafında dolaştığı ifade edilmiş olsa da ele aldığımız tartışma çerçevesinde iktidar kavramının daha ön planda olduğu ikinci dönemindeki metinleri ağırlıklı olarak dikkate alınmıştır. Metnin temel aldığı hiyerarşi ve dönüşüm problemleri çerçevesinde Foucault'nun iktidarı ele alış tarihsel bir kısıtlamaya da uğramaktadır.

Foucault'nun iktidarı kavramsallaştırması genel ve popüler kültürde yer etmiş olan iktidar kavramının ve bu nedenle fail ile yapı arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırmak için kullanılan yerde mevcut olma durumunun eleştirisidir. Popüler iktidar tanımı gerçek manasıyla bir mekâna sahip olmakla tanımlanır. Buna göre iktidar bir ayrıcalığı elde etmek ya da korumak için ilişkiye girilen yani mülk edinilen bir şeydir (Rose, 1996, s. 37; Lukes, 2005, s. 1-11). Devlet iktidarının korunması, toplumsal ile siyasal sözleşme varsayımları ve şiddet tekeli tartışmaları iktidarı bir mekân üzerinden varsayan tartışmalara örnektir (Baştürk, 2018, s. 64; Lemke, 2002, s. 51; Mann, 1992, s. 1-33; Newman, 2001, s. 77; Weber, 2007, s. 38-40). Bu örneklerde iktidar kısıtlanmış ve önceden belirlenmiş bir mekândan uygulanır ve onun işgali iktidara gelmek yani iktidarı kullanma ayrıcalığına erişmek anlamına gelir. Böylelikle mekânda kısıtlanmış iktidar kavramının kendisi de *yere* bağlı bir ontolojik düzlemde tanımlanır.

Mülk edinilebilen iktidar tanımının kullanılmasının politik sonucu da vardır ve bu sonuç söz konusu kısıtlama ile ilgilidir. Eğer iktidar aygıtının ve iktidarın belirli bir mekânı varsa, bu demektir ki siyasetin de önceden belirlenmiş ve kısıtlanmış bir mekânı vardır. Bu mekân olarak çeşitli kurumlara işaret edilebilir, örneğin yukarıda verdiğimiz devlet yani idari aygıt ya da yasama organı ve temsili seçim sistemi çeşitli aygıt örnekleridir. Ancak bu mekân kurumlara sınırlı kalmak zorunda değildir. İktidarın liberal bir seçim fetişizmine indirgenmesi eleştirilerek mekân bir dereceye kadar genişletilebilir. Mesela üretim alanı olarak iş ve onunla bağlantılı sendikalar ya da toplumsal hareketler ile bağlantılı sivil toplum bu mekâna dahil edilebilir. Ancak bu tip genişletmeler eksik bir eleştiriye yaslanır, çünkü yapılan iktidar kullanımının ve siyasetin mekânını genişletmekten ibarettir. Bir mekâna bağımlı olarak tanımlanan iktidar kavramının kendisi ve *yer* metaforuna bağlı ontolojik düzlem eleştiriye tabii tutulmaz. İktidarın belirlenmiş bir mekânda uygulanması devam etmektedir. O hâlde popüler iktidar tanımına getirilecek gerçek eleştiri, iktidarın kullanılabilen bir ayrıcalık olmadığını ve bu nedenle mülkiyetle/sahiplikle veya mekân ile kısıtlanamayacağını vurgulamaktadır.

İktidar kavramını kısıtlamanın yani onu belirli bir mekâna hapsedmenin sonucu iktidarın sadece bu mekânda ikamet etmiş ve iktidarı mülkiyetine almış kişi ya da grup tarafından kullanıldığını ifade etmektir (Subaşı, 2020, s. 545). Bu haliyle mülk edinme ve bir mekânda ikamet etme başkalarını dışlamayı da içeren bir ayrıcalıktır. Ya bu ayrıcalığa sahip olanlar iktidarın bir öznesi haline gelirler ya da iktidarın öznesinin içsel ayrıcalığından kaynaklı

olarak, yani iktidar mekânının özneye mesiyantik bağının doğal sonucu olarak, iktidarın öznesi olurlar. Fail ve yapıya ilişkin olan *yere* sahip olma durumunun sonuçları yani failin özgür iradesinin ya da yapının mutlak belirleyiciliğinin yansımaları bu iktidar tanımında da gözükmektedir. O nedenle Foucault'nun iktidarı eleştirisi tam olarak yapı ve failin *yersizleştirilmesi* amacına hizmet eder.

Foucault için iktidar, eylem ve ilişki ile eş anlamlıdır. Yani sahip olunan, mülk edinilen ve yere bağlı bir şey değildir. İktidar pratik edilir (Deleuze, 2023, s. 20). İktidarın pratik edilebilmesinin yani *yersizleşmiş* bir analize imkân sunmasının hiyerarşi ve dönüşüm problemleri açısından anlamı nedir? Bu sorunun cevabı, her iki problem için de sırasıyla ele alınacaktır.

Foucault için iktidarın mülk edinilebilecek bir şeye olmaması, iktidar hiyerarşik bir dikteden farklılaştırır. Buna göre iktidar spesifik olarak şeyler üzerinde uygulanmaz. İktidar eylemlere doğru yönelen eylemlerdir (Foucault, 2001b, s. 337). Eyleme doğru yönelmesi sebebiyle piramit modeli gibi yukarıdan aşağı değil yatay bir düzlemde hareket eder. Piramidin hiyerarşik ve tek taraflı düzenlemesinin tersine, düzleme yatay bir biçimde kılcal damar ve ağlar biçiminde yayılmış, önceden belirlenmediği için her yerden gelip her yere giden ve farklı mekânları çapraz kesebilen bir pratiktir (Foucault, 1980a, s. 213; 1980c, s. 98). Çünkü eylem-merkezliliğin işaret ettiği üzere eylem, aralarında ontolojik hiyerarşi bulunan iki yer arasındaki bir araç değildir. Bu nedenle iktidarın kullanımı değil pratiği söz konusu olur. Çünkü iktidar, konunun ya da sahipliğin ayrıcalığı ile kısıtlanmamıştır.

Foucault'nun tanımlamaya çalıştığı haliyle özcülükten sıyrılmış ve eylemlere yaslanan iktidar kavramı, Friedrich Nietzsche ontolojisinin merkezindeki kuvvet kavramından etkilenmiştir. Deleuze'ün (2023, s. 13) ifadesiyle "iktidar bir ilişkidir ve iktidar ilişkisi kuvvet ilişkisiyle tam olarak aynı şeydir". Nasıl Foucault'da eylem olarak iktidar şeyleri belirliyor ve onlara karşı ontolojik öncelliğe sahipse, Nietzsche'nin kuvvetleri de varoluşu ve şeylerin anlamını belirler (Deleuze, 1983, s. 40; Nietzsche, 1968, s. 96). Kuvvetler mücadele halindedir ve mücadele ettikleri alan, aynı Foucaultcu eylem gibi, kendileridir. Yani kuvvetler çatışmanın tarafları olmanın yanı sıra çatışmanın zeminini de oluştururlar. Kuvvetlerin arzusu kuvvetlere yönelir, yani istenç kuvvetin kendisini arzulamasıdır (Deleuze, 1983, s. 49; Nietzsche, 1968, s. 148). Bu ontolojik düzlem özcülükten kaçınır. Çünkü yaratma kudretinden yani etkinlikten başka bir şeyle tanımlanmayan ve yönleri ile mekânları önceden tanımlanmamış kuvvetler oluş ve akış halindeyken şeyleri oluştururlar. Bu saf Varlık'ın mevcudiyetinden tamamen farklı ontolojik zemindir.

Foucault açısından özden ve herhangi bir yere bağlanmaktan kaçınmak tarihte olumsuzluğun temel koşuludur. Şeylerin önceden belli olmaması ve değerlerini iktidar yani eylemler aracılığıyla kazanmaları tarihsel zorunluluğu bertaraf eder (Foucault, 2008a, s. 180; May, 2006, s. 11). Olumsuzluk bizi birinci sorun olan hiyerarşiden ikincisine yani dönüşüm sorununa bağlar. Eylemler arasında ontolojik hiyerarşi yoksa ve tek taraflı ilişki söz konusu değilse, dönüşüm imkânı tarihin kendi akışına içkindir ve bu akıştaki mücadeleye bağlıdır.

Yapı ile fail arasındaki ilişkinin kendisi sürekli dönüşümün garantisidir. Bu dönüşüm ne failin özgür iradesinin nesne üzerindeki dışavurumuna ne de yapının uzun sürede kendi kendine dönüşmesine işaret eder. Yapı ve faili bizzat kuran ve üreten eylemler, ki bunlar aynı zamanda iktidar ilişkileridir, önceden belirlenmemiş değişime imkân sağlarlar. Başka bir deyişle, yeniden üretim aynı zamanda üretimdir ve tam tersi.

Foucault'nun iktidara ilişkin yaptığı analizlerde ilk göze çarpan nokta onun kavramların tarihsel kopuş ve dönüşümlerine yaptığı vurgudur. Elbette bu metnin sınırları Foucault'da iktidarın aldığı tarihsel formların açıklanmasını ve genel bir özetinin yapılmasını engellemektedir. Yukarıda deliliğe ilişkin mekanizmaların dönüşümünün eylemler ve iktidar ilişkileriyle nasıl ilişkili olduğu tartışılmıştır. Burada, iktidarın söz konusu tarihsel formlarının değişiminin de iktidar ilişkileri ve eylemlerden kaynaklandığını ifade etmek yeterli olacaktır. Ancak bu formların dönüşümünün bir tartışması yapılmasa bile açık olan bir durum vardır, Foucault'nun iktidara ilişkin analizi dönüşümün kendisini açıklama amacı güder. *Hapishanenin Doğuşu* (1995) [1975], *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (2009) [1977-1978], *Biyopolitikanın Doğuşu* (2008b) [1978-1979] ve *Omnes et Singulatim* (2001a) [1979] metinlerini beraber düşündüğümüzde karşımıza erken Hıristiyanlık ile bağlantılı pastoral iktidar, devlet aklı ile polis bilimiyle ilişkili disiplinler iktidar ve nüfus ile liberal yönetimsellikle alakalı biyoiktidar şeklinde üç farklı iktidar formu çıkmaktadır (Gambetti, 2012, s. 25-26). Bu tarihsel dönüşüme yaslanan izleği sebebiyle Foucault'nun tarihsellik fikrini anlamak önem arz etmektedir. Tarihin olumsuzluğunu her metninde açıkça tartışmasa da Foucault'nun iktidar analizinin dönüşüm sorununa yönelik cevabı bu tarihsellik fikrine dayanır. Bu fikirde de Nietzsche ve onun kuvvetlerin etkileşiminin tarihsel analizi olarak gördüğü soykütük kavramı önemli bir tesire sahiptir.

Nietzsche'nin (1968, s. 337-338, 546) kuvvetlere ve onların mücadelesine ilişkin anlayışı göstermektedir ki tarihte erek, mekanik nedensellik ya da öz yoktur. Şeylerin değerleri tarihsel süreç içerisinde kuvvetlerin mücadeleleri ile belirlenir. Bu görüşe göre ancak soykütük yöntemiyle bir tarih incelemesi yapılabilir. Soykütük kavramının en iyi tanımlarından birini Deleuze'de (1983, s. 2, italik bana ait) bulabiliriz. Soykütük, "her şeyin ve her türlü kökenin değerlere atıfta bulunması, ama aynı zamanda bu değerlerin, sanki onların kökeni olan ve değerlerini belirleyen bir şeye [etken kuvvetler] atıfta bulunması" anlamına gelir. Bu demektir ki şeyler (failler ve yapılar) özlerden oluşmazlar (Kızılkaya, 2018, s. 118). Şeylerin değerleri vardır ve değerler de kendilerinden menkul değildir. Çeşitli etken kuvvetlerin etkileşimi sonucu bu değerler belirlenir. Soykütük yöntemi şeylerin altındaki değerleri ve onun temelinde bulunan kuvvet ilişkilerini incelemeyi ve bu kuvvet ilişkilerinden yola çıkarak değer ve anlamın nasıl üretildiği ve yeniden üretildiğini anlamayı amaçlar. Bu sürekli bir dönüşüm sürecinin seçercesini çıkarma çabasıdır.

Foucault açısından, tarih üzerine olan bu Nietzscheci pozisyon özcü köklere ve erekselliğe referans vermemesi ve olumsuzluğu tarihin merkezine yerleştirilmesi çerçevesinde kendi incelemeleri açısından önemlidir. Bu noktayı Foucault (1998b, s. 370) köken (*ursprung*) ve oluş (*entstehung*) arasındaki Nietzscheci ayırım ile açıklar. Değerler birer hakikat değildir, çeşitli kuvvet ilişkilerinin yorumlarıdır. Bu nedenle tarih dışı ve transandantal

kökenleri aramak, yani fail ile yapının yerini keşfetmeye çalışmak hatalı bir uğraştır. Kökenler, örneğin yapısalcılığın bütünsel anlayışı ya da metodolojik bireycilik gibi, belli tarihsel dönemlerde alınan formlardan ibarettir. Onların altında yatan tarihsel süreç yani oluş hali vardır. Önemli olan nokta, bu oluş halini yani eylemlerin nasıl yapı ve faili bu formlar şeklinde kurabildiğini anlama çabasıdır. Foucault'nun analizi doğrudan fail ve yapı kavramlarını kullanmasa da iktidara dair sorgulamasının kendisi iktidarın tarihsel formlarının altında yatan iktidar ilişkilerini anlamaktır. Bu noktada da eylemin hem mücadelenin tarafı hem de mücadelenin alanı olmasının ve de eylemin eyleme doğru yönelmesinin temel göstergesidir.

Olumsuzluğun merkezi bir konuma yerleştirilmesi üzerine bir eleştiri ileri sürülebilir. Bu eleştiri tarihin nihilist okumasının eleştirisidir. Eğer olumsuzluk tarihin tamamen şanstın meydana geldiği sonucuna varırsa, her türlü mücadele veya amacın anlamsız olduğu ortaya çıkacaktır. Ancak tarihte olumsuzluk olsa da tarihin içinde iki zorunluluk bulunmaktadır. Bu zorunluluklar nihilist bir hataya düşmeden olumsuzluğu anlamamızı sağlar. Zorunluluklardan ilkinin Deleuze (1983, s. 25-27) zar atma alegorisine açıklar. Zarlar çıkacak kombinasyon zorunlu bir biçimde belirlenmemiş bir durumdayken atılır. Her ne kadar kombinasyon önceden belirlenmediyse de zar atımından bir sonuç çıkacağı zorunluluğa işaret eder. Yani tarih olumsuzluktan ibaret olabilir. Bu olumsuzluk iktidar ilişkilerinin kuracağı şeylerin önceden belirlenmemesiyle ilgilidir. Sonuçlar belirlenmemiş olsa da tarihsel süreçte bu ilişkilerin odaklandığı ve toplandığı belli noktalar oluşur ve fail ile yapı bu noktalarda karşımıza çıkar. Yani belirlenme söz konusu olmasa da bir yaratım olmak durumundadır. İkinci zorunluluk da bununla ilgilidir. Metindeki bütün amaç fail ile yapının bir yerde ikamet etmediğini göstermektir. Buna rağmen şu ifade edilmelidir; belli tarihsel anlarda onların aldığı biçim böyle bir yer varmış gibi gösterebilir. Çünkü, gerçekten, oluşmuş olan bu tip bir form, toplumsal ve siyasal etkilerde bulunur. Yapısal bir örüntü olarak geleneğin düzenleyici rolü ya da insanların haysiyetle bağlantılı bir özü olduğunu ve bu nedenle insanların eşit olduğunu ileri süren hümanizmin pek çok politik mücadelede temel ilke olarak alınması bu etkilere örnektir. Yani ikinci zorunluluk şuna işaret eder; iktidar ilişkileri belli formlar yaratacaktır ve bu formlar sanki öze sahiplermiş gibi gözükacaktır. Üstelik sosyal ve siyasal etkilerinin olması bu öz fikrini kanıtlayıcı bir işlev üstlenecektir. Ancak bu biçimi alsa da ve biçim kendisini özsel bir şekilde ifade etse de fail ile yapı eylemden sonra gelir. Her ikisi de eylem bileşikleri tarafından kurulur. Soykütük yöntemi, formlar bu şekilde gözükseler bile onların altında yatan eylemleri yani iktidarı açığa çıkarmayı amaçlar. Buna göre eylemlerin tarihin dönüştürücü gücü olduğu ve formların bu nedenle dönüştürüldüğünü gözden çıkarmamak gerekir.

Aslında Foucault'nun tarih analizinin dayandığı temeller ve tarihte bulunduğu olumsuzluk onun doğrudan değişim sorununa bir cevap verdiğini göstermektedir. Üstelik, ifade edildiği üzere, iktidar formlarının tarihsel seyri de bu değişimin örneklerindedir. Buna rağmen Foucault'nun iktidar analizinde değişim olgusuna ilişkin farklı bir soruna işaret edilebilir. Bu da dönüşümün siyasal boyutuyla ilgilidir. Başka bir deyişle Foucault'nun ifade ettiği tarihsel dönüşümün yapısalcılığın uzun süreli dönüşümü ile ilişkili olduğuna dair bir eleştiri

akla gelmektedir. Bunun sebebi de Foucault'nun iktidarın her yerde olduğuna ilişkin tanımının, iktidarı içinden çıkılamayacak ve kaçınılamayacak bir konuma getirdiğine ilişkin algıdır. Üstelik 1980'lerdeki çalışmalarında kendilik etiği ve benlik teknolojilerini birer direniş olarak kurgulaması, kolektif mücadelenin ve özneleşmenin göz ardı edilmesi olarak anlaşılır ve Foucault'da direnişin yani politik dönüşümün eksikliği daha da belirgin hale gelir. Sonuç olarak Foucault'da özgürleşme imkânı yokmuş ya da bu imkâna ilişkin varsayımları politik mücadelenin dışında kalmış bir stoiklik olarak gözükmektedir.

Ancak bu durum iktidar kavramının bir nevi yanlış anlaşılmasından ve iktidara pejoratif bir baskı anlamının yapışıp kalmasından kaynaklanır. Gündelik yaşamda da oldukça yaygın olan bu kullanıma göre, iktidar kaçılması gereken ve zarar veren bir kavramı imlerken, direniş de beklenen ve övülen pozitif imalı bir kavramdır. Aslında iki kavram iyi ile kötü arasındaki ahlaki bir ayrım üzerinden çatallanmış gibi gözükür. Foucault (1978, s. 95) “nerede iktidar varsa, orada direniş vardır” ifadesini kullanırken ya da iktidar tutumları üzerindeki tutum iken direnişi de karşı-tutum olarak tanımlarken (Dean, 2010, s. 21; Foucault, 2009, s. 201) bu ayrıma alternatif bir açıklama yapar. Foucault için iktidar ile direniş eş anlamlıdır. Her ikisi de eylemlerden oluşur. Bu sebeple iktidara direnişin kendisi de bir iktidardır (Deleuze, 2023, s. 44).

Eylemler üzerindeki eylem şeklinde tanımlanan iktidar kavramının varlığı bahsedilen pejoratif iddiayı dışlamaz. Elbette eylemlerin bedene yönelmesi yani şiddet kavramı toplumun her noktasında gözükebilir. Foucault'nun bireysel ve toplu öldürmeler, soykırımlar ve işkence üzerine olan referansları düşünüldüğünde, iktidar kavramı aracılığıyla şiddeti toplumdaki dışlamadığı gözükür. Bu çerçevede Foucault (1997c, s. 283) iktidar ile tahakküm arasında bir ayrım yapar. Buna göre iktidar özneler üzerinde uygulanırken, tahakküm köleler üzerinde uygulanır. Temel ayrım kölelerin özgürlük pratiğinden azade olmaları ve üzerlerinde uygulanan eylemin doğrudan bedenlerine yönelmiş olmasıdır. Tahakkümün hedefi eylemler değildir çünkü hedefindeki figürün eyleme kabiliyeti sekteye uğramıştır. Öte yandan iktidar özgürlük gerektirir. Bu özgürlük sayesinde öznelerin eylem yetileri vardır ve iktidar öznelerin eyleminin kendisine yönelmiştir. Foucault böylelikle şiddetin varlığını reddetmez, ama onun araştırmasının ilgisi bu kaba kuvvetin dışına yani iktidara yönelmiştir. İlke olarak iktidarda kaba kuvvet yoktur, stratejiler ve karşı stratejiler, yani mücadeleler vardır.

Özgürlük meselesi Foucault'nun iktidarın pozitif yönünü vurguladığı ve baskıcı iktidar analizlerine yönelttiği eleştiride de gözükür. Foucault (1997c, s. 284; Best ve Kellner, 1991, s. 48) iktidarın yasaklama, engelleme, sınırlama ve ket vurmaya yönelik uygulamalarını temel kabul eden baskıcı iktidar hipotezini, bu yaklaşımların özgürlük/direniş ile iktidar arasında bir ayrım yapması sebebiyle eleştirir. Böyle bir durumda iktidar sadece yönetenlerin ayrıcalığındaki ve madunların dışlandığı bir eylem anlamına sahip olur. Bu ayrıma karşılık olarak iktidarın pozitif niteliklerinin temel olduğunu ve iktidarın işleyişinin çoğu zaman bu nitelikler aracılığıyla gerçekleştiğini söyler (Deleuze, 2006, s. 71). Buna göre iktidar tutumlarının, arzuların, isteklerin ve hakikatlerin üretimidir ve bunu kışkırtarak, baştan çıkartarak ve teşvik ederek yapar (Foucault, 1978, s. 4, 11; 1980b, s. 119). İktidar

eylemi sekteye uğratmaz, tam tersine eyleme geçirir (Deleuze, 2019, s. 78). İşte bu nedenle iktidar, pozitif niteliklerinin işleyebilmesi için, özgürlüğü yani yönelebileceği bir eylemin varlığını zorunlu kılar.

İktidarın yöneldiği yerde özgürlük yani eylem olduğu için direniş her zaman iktidarla aynı anlama gelir. Burada dönüşümün politik kisvesi yani direniş bir öz olarak vaat edilmemiştir. Bunlar insan doğasından ya da mesiyani bir bağıştan kaynaklanmazlar. Direnişi var eden onun da altında eylemlerin yer almasıdır. Strateji belli bir yere sahip olan iktidarı ele geçirmek değildir. Elbette bahsedildiği üzere, tortulaşmış iktidar noktalarında çeşitli kurumlar güç odakları biçimini almış ve bu çerçevede bu kurumlarla mücadele ya da onların ele geçirilmesi önemli bir hedef olabilir. Ancak ne iktidar ilişkileri ne de siyasal olan bu biçimlere indirgenemez. Direniş bir karşı-pratikler dizisi olarak açığa çıkarmayı, üzerine konuşmayı, ifşa etmeyi, sınırı aşmayı ve iktidar oyununu tersine çevirmeyi de içerir (Foucault, 1978, s. 11; 2008a, s. 214).

Bu nedenle aynı eylemler ve iktidar gibi direniş de hayatın her noktasına yayılmıştır. Direniş bir eylem olduğu için ontolojik olarak önceliğe de sahiptir. Fail ve yapının dönüşümü sadece uzun süreye ya da mutlak özgür iradeye bırakılmamıştır. Aynı onları kuran eylemler gibi, eylemlerin akışı sırasında hem fail hem de yapı dönüşür. Bu dönüşüm karşılıklı ya da tek taraflılık gibi biçimlere bürünse de bu biçimlerin de altında eylemlerin sürekli hareketliliği ve eylemlerin eylemler üzerindeki etkileri vardır.

6. SONUÇ

Fail-yapı ilişkisinin yersizleştirilmesinin önemi politiktir. Hiyerarşi ve dönüşüm problemleri bu politik soruna doğrudan işaret ederler. Ontolojik hiyerarşi ilişkii tek taraflı bir dikte olarak kurarak siyasal mücadeleyi sınırlar. Siyaset, sadece ayrıcalıklı konuma sahip olan şeyin uygulayabileceği bir kurgu içinde düşünülür. Bu ayrıcalıklı konumda mevcudiyetin olması özcülüğe yaslanır. Fail için bu doğal öz faile tarih dışı bir irade sağlar ve siyaset bu iradeye sahip olan soyutlamanın imtiyazıdır. Yapının özcü olduğu kurguda ise siyasi öznellik pasif bir konum alır. Çünkü toplum ve tarihin kendisi haline gelmiş olan yapının ve onun hareketlerinin dışında bir gerçeklik yoktur. Her iki durumda da ontolojik hiyerarşiyle bağlantılı olarak tarihsel dönüşüm de sorunlu hale gelir. Siyasal imkânlılık olarak dönüşüm ayrıcalıklı olan tarafın ereklerine bağlı hale gelir. Böylelikle aslında dönüşüm önceden belirlenmiştir ve siyasal mücadelelerin neden olacağı olumsal kopuşlara alan yoktur.

Çalışmada ontolojik düzleme dair yapılan soyutlaştırılmış tartışma bu problemlere cevap vermeyi amaçlamıştır. Ontolojik düzlemin kurgusu değiştirilmediği sürece siyasal olana ilişkin olan problemler yeniden üretilmektedir. Hiyerarşi ve dönüşüm problemlerinin çözümü ontolojik düzlemin soykütüsel olarak tanımlanmasına yani ilişkinin eylem bileşkeleri ve süreçler ile açıklanmasına bağlıdır. Foucault'nun iktidar kavramsallaştırması soykütüsel bakışın en önemli örneğidir ve yersizleştirme müdahalesi iktidar üzerinden örneklendirilmiştir.

Eylem olarak iktidar ayrıcalıklı yerde konumlanmamıştır ve eylem bileşkelerinin etkileşimleri aracılığıyla şeyleri olumsal olarak kurar. Yer metaforunun aksine bu ontolojik düzlemde ontolojik hiyerarşinin tek taraflı diktesi değil, eylemler arası ilişkiler söz konusudur. Bu iktidar kurgusu siyasal imkânların sınırsızlığına ve siyasal olanın belli bir ayrıcalık içine hapsedilmediğine işaret eder. Eylem-merkezli ontolojik soyutlama fail ve yapıların tarihsel süreçte önceden belirlenmeksizin toplumsal ve siyasal etkileşimlerle kurulduğunu gösterir. Söz konusu olan iktidar/eylemin mevcudiyete sahip bir şey olarak fail ya da yapının yerini alması değil, yer metaforunun oluş ya da süreç ile yer değiştirmesidir. Başka bir deyişle ontolojik hiyerarşinin yerini ilişkilere bırakmasıdır. Nitekim Foucault'nun piramit yerine ağ modeli ile tanımladığı iktidar kavramı bu ontolojik düzlemin değişimine dairdir. İktidar bir imtiyaz değilse bu düzlemdeki etkileşimler de bir zorunluluğa bağlı değildir. Eylem bileşkeleri önceden belirlenmemiş imkânlara gebedir. Fail ile yapılar iktidar tarafından kuruluyor, yeniden üretiliyor ve dönüştürülüyorsa ve siyasetin mekânı, biçimi, pratiği ve öznesi belirlenmemiş ve sonsuz imkânlıdır. Öyleyse ontolojik düzleme dair yapılan bu soyut tartışma doğrudan siyasal olana bakışı değiştirir ve toplumsal ilişkilerin iktidar/kuvvet ilişkileri olarak analizine olanak sağlar.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Berkay Kabalay tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Baştürk, E. (2018). Post yapısalıcı teori bağlamında post-panoptik gözetimin küresel politikası, *SIYASAL: Journal of Political Sciences*, 27, 47-68.
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1991). *The Social Construction of Reality*, Londra: Penguin.
- Best, S. ve Kellner, D. (1991). *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, Londra: Macmillan.
- Bourdieu, P. (2013), *Outline of a Theory of Practice* (Çev. Richard Nice), Cambridge: Cambridge University Press.
- Braudel, F. (1970), History and the Social Sciences: The Long Term, *Social Science Information*, 9(1), 144-174.
- Dean, M. (2010), *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, Londra: SAGE.
- Deleuze, G. (1983), *Nietzsche and Philosophy* (Çev. Hugh Tomlinson), New York: Columbia University Press.
- Deleuze, G. (2006), *Foucault* (Çev. Sean Hand), Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deleuze, G. (2019), *Foucault Üzerine Dersler: Bilgi (22 Ekim – 17 Aralık 1985)* (Çev. Ayşegül Baran), İstanbul: Otonom Yayıncılık.

- Deleuze, G. (2023), *Foucault Üzerine Dersler: İktidar (7 Ocak – 15 Nisan 1986)* (Çev. Sinem Özer ve Münevver Çelik), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Descartes, R. (1998), *Discourse on Method and Meditations on First Philosophy* (Çev. Donald A. Cress), Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Durkheim, E. (2005a), The Division of Labour in Society, K. Thompson, (Ed.) içinde, *Readings From Emile Durkheim* (s. 19-39), Londra: Routledge.
- Durkheim, E. (2005b), The Rules of Sociological Method, K. Thompson (Ed.) içinde, *Readings From Emile Durkheim* (s. 43-65), Londra: Routledge.
- Foucault, M. (1978), *The History of Sexuality Volume I* (Çev. Robert Hurley), New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980a), Intellectuals and Power: A Conversation Between Michel Foucault and Gilles Deleuze, D. Bouchard ve F. Donald (Ed.) içinde, *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews* (s. 205-218), Ithaca: Cornell University Press.
- Foucault, M. (1980b), Truth and Power, C. Gordon (Ed.) içinde, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977* (s. 109-134), New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980c), Two Lectures, C. Gordon (Ed.) içinde, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977* (s. 78-109), New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1995), *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (Çev. Alan Sheridan), New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1997a), On the Genealogy of Ethics: An Overview of Work in Progress, P. Rabinow (Ed.) içinde, *Ethics: The Essential Works of Foucault Volume I* (s. 253-281), New York: The New Press.
- Foucault, M. (1997b), Polemics, Politics, and Problematicizations, P. Rabinow (Ed.) içinde, *Ethics: The Essential Works of Foucault Volume I* (s. 111-121), New York: The New Press.
- Foucault, M. (1997c), The Ethics of the Concern for Self as a Practice of Freedom, P. Rabinow (Ed.) içinde, *Ethics: The Essential Works of Foucault Volume I* (s. 281-303), New York: The New Press.
- Foucault, M. (1998a), Madness and Society, J. D. Faubion (Ed.) içinde, *Aesthetics, Method, and Epistemology: The Essential Works of Foucault Volume II* (s. 335-343), New York: The New Press.
- Foucault, M. (1998b), Nietzsche, Genealogy, History, J. D. Faubion (Ed.) içinde, *Aesthetics, Method, and Epistemology: The Essential Works of Foucault Volume II* (s. 369-393), New York: The New Press.
- Foucault, M. (2001a), Omnes et Singulatim: Toward a Critique of Political Reason, J. D. Faubion, (Ed.) içinde, *Power: The Essential Works of Foucault Volume III* (s. 298-326), New York: The New Press.
- Foucault, M. (2001b), The Subject and Power, J. D. Faubion, (Ed.) içinde, *Power: The Essential Works of Foucault Volume III* (s. 326-349), New York: The New Press.
- Foucault, M. (2008a), *History of Madness* (Çev. Jonathan Murphy ve Jean Khalifa), Londra: Routledge.
- Foucault, M. (2008b), *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978 – 1979* (Çev. Graham Burchell), New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (2009), *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977 – 1978* (Çev. Graham Burchell), New York: Palgrave Macmillan.
- Gambetti, Z. (2012). Foucault'dan Agamben'e Olağanüstü Halin Sıradanlığına Dair Bir Yanıt Denemesi, *Cogito*, 70-71, 21-39.
- Game, A. (1998), *Toplumsalın Sökümü: Yapıbozumcu Bir Sosyolojiye Doğru* (Çev. Mehmet Küçük), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Giddens, A. (1986), *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge: Polity Press.
- Hay, C. (2002), *Political Analysis: A Critical Introduction*, New York: Palgrave Macmillan.
- Hobbes, T. (1998), *Leviathan*, Oxford: Oxford University Press.
- Kızılkaya, E. İ. (2018), Zeitgeist ve Michel Foucault'nun Tarihsel A Priori Kavramı, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 25, 109-130.
- Lemke, T. (2002), Foucault, Governmentality, and Critique, *Rethinking Marxism*, 14(3), 49-64.
- Levine, A., Sober, S. ve Wright, E. O. (1987), Marxism and Methodological Individualism, *New Left Review*, 162, 67-84.
- Locke, J. (2003), *Two Treatises of Government*, New York: Cambridge University Press.
- Lukes, S. (2005), *Power: A Radical View*, New York: Palgrave Macmillan.

- Mann, M. (1992), *States, War and Capitalism: Studies In Political Sociology*, Oxford: Blackwell.
- Marx, K. (2010), A Contribution to the Critique of Political Economy. Part One, içinde *Marx & Engels Collected Works Volume 29: Marx 1857-61* (s. 257-421), Lawrence & Wishart Electric Book.
- May, T. (1994), *The Political Philosophy of Poststructuralist Anarchism*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- May, T. (2006), *The Philosophy of Foucault*, Durham: Acumen Publishing.
- Newman, S. (2001), *From Bakunin to Lacan: Anti-Authoritarianism and the Dislocation of Power*, New York: Lexington Books.
- Nietzsche, F. (1968), *The Will to Power* (Çev. Walter Kaufmann ve R. J. Hollingdale), New York: Vintage Books.
- Piaget, J. (1970), *Structuralism* (Çev. Chaninah Maschler), New York: Basic Books.
- Rose, N. (1996), Governing “Advanced” Liberal Democracies, A. Barry, T. Osborne ve N. Rose (Ed.) içinde, *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-Liberalism and the Rationalities of Government* (s. 37-65), Chicago: The University of Chicago Press.
- Smith, A. (1976), *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Subaşı, E. (2020). İki İlişkisel İktidar Yaklaşımı: Poulantzas'ın Foucault Eleştirisi, *Mülkiye Dergisi*, 44(3), 543-564.
- Udehn, L. (2002), The Changing Face of Methodological Individualism, *Annual Review of Sociology*, 28, 479-507.
- Weber, M. (2007), Basic Categories of Social Organization, W. G. Runciman,(Ed.) içinde, *Selections in Translation* (s. 33-43), New York: Cambridge University Press.